

УДК 94.328(410)

**ІСТОРІЯ, ТРАДИЦІЙНІСТЬ ТА ДОСВІД
БРИТАНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТАРИЗМУ**
**HISTORY, TRADITIONALISM AND EXPERIENCE
OF THE BRITISH PARLIAMENTARISM**

Соловей А. О.,
кандидат історичних наук, доцент, Одеська
національна академія харчових технологій
(Одеса, Україна), e-mail: solovanatoliy@gmail.com

Ботіка Т. С.,
кандидат історичних наук, старший викладач,
Одеська національна академія харчових
технологій (Одеса, Україна), e-mail:
btatiana654@gmail.com

Кананихіна О. М.,
кандидат технічних наук, доцент, Одеська
національна академія харчових технологій
(Одеса, Україна), e-mail: K_elni@ukr.net

Solovey A. O.,
PhD, assistant professor, Odessa National
Academy of Food Technologies (Odessa, Ukraine),
e-mail: solovanatoliy@gmail.com

Botika T. S.,
PhD, senior lecturer, Odessa National Academy
of Food Technologies (Odessa, Ukraine), e-mail:
btatiana654@gmail.com

Kananihina O. M.,
PhD, assistant professor, Odessa National
Academy of Food Technologies (Odessa, Ukraine),
e-mail: K_elni@ukr.net

Розглянуто основні питання, які простежують еволюцію та досвід британського парламентаризму. Зокрема, зазначається, що парламентаризм у Великій Британії – це історичний чинник політичного, соціального, економічного та культурного розвитку країни. Описується явище британського парламентаризму, а також визначається його роль у державотворчих процесах.

Ключові слова: історія, традиції, Велика Британія, парламентаризм, парламент, Палата лордів, Палата громад.

The main questions, which show the evolution and experience of the British parliamentarism are depicted in the article. It is also shown that the parliamentarism in Great Britain is the historical factor of the political, economical and cultural development of the country. The phenomenon of the British parliamentarism is described and its role in state process also defined.

Keywords: history, traditions, Great Britain, parliamentarism, parliament, state, the House of Lords, the House of Commons.

Для сучасного розвитку історичної науки характерне звернення до проблем політичного, економічного соціокультурного розвитку провідних європейських країн. Однією з таких є Велика Британія, яка впродовж століть відіграє провідну роль в Європі та світі.

У ХХІ ст. світ швидко змінюється, виникають нові міжнародні зв'язки, формуються чергові політичні, економічні, соціальні структури. Великого значення набуває критика різноманітних аспектів політичного розвитку. Отож, вивчення даної теми є важливою складовою розвитку української держави, суспільству якої надзвичайно важливо засвоїти досвід подібних процесів, які вже проходили у світі. На шляху становлення

парламентаризму в Україні існує багатоневирішених завдань. Для демократичного розвитку нашої держави актуальним є успішний досвід країн, послідовних у становленні парламентаризму. На нашу думку, саме таким є приклад Великої Британії з її багатовіковими парламентськими традиціями. Дослідження парламентаризму у Великій Британії вкрай важливе для української дійсності на шляху до становлення незалежної та правової держави.

Вже не одне століття в системі правління багатьох країн центральне місце належить інституту парламентаризму. Унікальність парламенту як політичного інституту полягає в його ролі посередника між суспільством та органами влади. Парламентаризм є складним явищем суспільно-політичного життя. Проте, через різні історичні та політичні реалії повноваження парламентів та їхня роль постійно трансформуються [4, с. 100–106].

Велика Британія завжди відігравала важливе значення у системі міжнародних зв'язків, залишаючись впродовж століть провідною державою, однією з найбільш розвинених країн [6, с. 104]. Сама назва Великої Британії здавна викликає певні асоціації та емоції в кожного, хто будь-яким чином мав можливість познайомитися з її історією. Старовинна та разом з тим вічно молода Британія виступала предметом прискіпливого спостереження не одного покоління як дослідників, так і практиків. Туманний Альбїон нікого не залишав байдужим [2]. Країна була першою у багатьох процесах світового значення, як, наприклад, промислова революція, утворення нових суспільних класів – пролетаріату та буржуазії, та володіла найпотужнішим науковим потенціалом. Її по праву вважають «майстернею світу». Промислова першість дозволила Великій Британії міцно затвердити свої лідируючі позиції на світовому просторі. Вона першою з європейських держав створила такі демократичні інститути, як масові політичні партії, представницький парламент, публічна преса, міжнародні біржі та ринки. Англійські тред-юніони також виникли вперше у світі, а їхня консолідуюча діяльність була зразком для інших країн. Крім того, зовнішня політика Великої Британії неодноразово посідала центральне місце в державній діяльності країни. Власний зовнішньополітичний курс у міжнародних відносинах вирізняв цю державу. Так, британська зовнішня політика та дипломатія надали безліч прикладів міжнародного спілкування. Британська парламентська система асоціюється з політичною стабільністю. На британських островах зародилася сучасна демократія, були створені характерні елементи державного устрою, у тому числі й парламентаризм. І сьогодні Велика Британія залишається особливою країною зі своїм неповторним загадковим іміджем, своєрідною політичною поведінкою, національними особливостями, яка не зосередилася на минулому, а, віддаючи належне традиціям, намагається бути достатньо сучасним і справедливим суспільством [11, с. 9–13].

Англійська історична проблематика займає важливе місце в історичній науці. Проблеми

британського парламентаризму розглядають у своїх працях багато науковців. Незважаючи на зміщення акцентів у сучасній українській історіографії, ряд питань залишаються поза увагою вітчизняних дослідників.

Цілоком справедливо Велику Британію вважають основоположницею парламентаризму [3, с. 225]. Країна є не лише батьківщиною парламенту, але й країною-родоначальницею явища парламентаризму [7, с. 155]. Як вищий представницький орган влади парламент уперше був створений у Великій Британії у XIII ст. [1, с. 55]. Проте, на думку багатьох науковців, цю дату інколи переносять на п'ять століть раніше, аж до часів ранніх англосаксонських королівств, до самих витоків британської національної історії. Реального значення парламентаризм набув після «Славетної революції» 1688 р., коли було запроваджено ту політичну систему Англії, що розвивалася протягом століть і функціонує донині.

У сучасній науці є різні підходи до розуміння парламентаризму. Термін «парламентаризм» (франц. *parlementaris* – парламентська система, *parlement* – парламент, *parler* – говорити) в літературі має декілька значень. Однак, загально визнаним є твердження, що сутність цього політико-правового явища зводиться до провідної ролі парламенту у системі державно-владних інституцій. Найбільш поширеним є розуміння парламентаризму як системи організації державної влади, для якої характерним є визнання провідної та істотної ролі парламенту [5, с. 83].

Парламентаризм – широке за змістом поняття, яке охоплює і форму організації державної влади, і конкретний спосіб управління державою, і механізм взаємодії парламенту з інститутами виконавчої та судової гілок влади, і систему взаємодії держави та суспільства [10]. У широкому розумінні поняття парламентаризм – це система представницьких органів влади, де чітко розподілені функції законодавчих і виконавчих органів, де вирішальну роль відіграє парламент як постійно діючий представницький орган влади.

В кінці XIII – на початку XIV ст. парламент Великої Британії зайняв центральне місце в процесі поступового становлення нових принципів організації відносин між королівською владою та суспільством.

1295 р. став початком відліку парламентських сесій. До середини XIV ст. намітилося розділення парламенту на дві палати – верхню та нижню. Цей розподіл реалізовано у 1330 р. на основі Вестмінстерського статуту. Згодом почали вживати назви палат: для верхньої – Палата лордів (the House of Lords), для нижньої – Палата громад (the House of Commons).

Палата лордів британського парламенту залишається унікальним явищем серед парламентських палат демократичних країн. Палата лордів є прикладом британського консерватизму. Верхня палата включала представників світської та церковної аристократії, що входили й у Велику королівську раду. Лордам розсилалися іменні

запрошення на сесії за підписом короля. У теорії монарх міг і не запрошувати того чи іншого магната. Насправді ж випадок, коли голови знатних прізвищ не запрошувалися до парламенту, стали до XV ст. рідкістю. Сформована в Англії система прецедентного права давала підставу лорду, який отримав одного разу таке запрошення, вважати себе постійним членом верхньої палати. Спочатку численність лордів була незначною. Палата лордів ніколи не мала кількісного обмеження своїх членів, її склад нерідко змінювався, як правило, у бік збільшення. Найчастіше засідання Палати лордів проводилося в Білому залі Вестмінстерського палацу. Сьогодні склад Палати лордів формується із спадкових і духовних лордів, довічних перів, ординарних лордів з апеляцій.

Доволі протилежною була ситуація з Палатою громад. Як окрема парламентська структура ця палата сформувалася поступово, протягом другої половини XIV ст. Термін «Палата громад» походить від поняття «commons» – громади, що у XIV ст. означало особливу соціальну групу. Таким чином, громадами називалася та частина вільного населення, яка володіла повнотою прав, певним достатком, а також добрим ім'ям.

До кінця XIV ст. виникла посада спікера, який обирався депутатами зі своїх рядів і представляв палату на переговорах з лордами та королем. Поява цієї фігури характерна для специфіки нижньої палати, яка була, перш за все, зборами, тобто колективною організацією. Депутати обиралися на місцях за тим же принципом, який діяв з часу першого парламенту: по два лицарі від кожного графства та по два представники від найбільш значущих міст. Перелік таких міст не залишався незмінним; відповідно змінювалася й кількість членів нижньої палати. Наприклад, в середині XIV ст. численність представників нижньої палати налічувала двісті чоловік, а до початку XVIII ст. представників громад було вже більше п'ятисот.

На відміну від лордів, члени нижньої палати отримували грошове забезпечення: лицарі графств – по чотири шилінги, городяни – по два шилінга за кожен день сесії. До початку XV ст. ці виплати стали регулярними. Палата громад засідала в капітулі Вестмінстерського абатства. Обидві палати об'єднувалися тільки для участі в урочистій церемонії відкриття парламентської сесії. Король виголошував промову перед присутніми. Члени нижньої палати слухали її стоячи за бар'єром. До кінця XIV ст. членство в палаті громад почало сприйматися потенційними парламентаріями не як тягар, що було характерно в перші десятиліття парламентської історії, а як відповідний привілей.

Починаючи з 1330 р. парламент збирався не рідше одного разу на рік (іноді частіше – до чотирьох разів протягом року, коли це вимагала політична ситуація). Засідання, за вирахуванням часу переїзду, свят та інших перерв, тривали в середньому від двох до п'яти тижнів. Оскільки парламент відкривався на запрошення короля, то його учасники збиралися в тому місці, де на той

час перебував королівський двір. Зазвичай, це було Вестмінстерське абатство.

Офіційною мовою парламентської документації, особливо протоколів спільних засідань палат, була французька. Деякі записи, в основному службові або церковні, велися на латині. В усній парламентській промові також використовувалася французька мова, але з 1363 р. промови депутатів іноді виголошувалися й англійською.

У XIV – XV ст. серед громадськості поступово склалися уявлення щодо основних рис організації та діяльності парламенту, його процедури, а також політичні традиції.

Процес конституювання Палати громад як окремої парламентської структури тривав протягом другої половини XIV – початку XV ст.

Українська дослідниця В. Гончар [8, с. 12–16] обстоює позицію, що англійський парламент вже у XVI ст. заснував основні принципи, які почали брати за основу парламенти інших країн, а саме: 1) законотворчість є функцією виключно парламенту; 2) закон – це акт, який приймався палатами, затверджувався королем і мав найвищу силу серед усіх актів державної влади; 3) парламент мав контрольні повноваження над сферою державного управління (парламент запровадив процедуру імпічменту прем'єр-міністра наприкінці XVI ст.); 4) Палата лордів була вищим судом країни; 5) парламент мав право втручатися в зовнішньополітичні справи.

Не зважаючи на те, що політична система Великої Британії – одна з найбільш старих і стійких у Європі та світі, британці в жодному разі не вважають її досконалою. Тому англійці час від часу здійснюють певну модернізацію політичної системи. Істотних змін ця система зазнала у XIX та на початку XX ст. і отримала дві характерні особливості. По-перше, значно розширилися виборчі права громадян і зрештою введено загальне виборче право; по-друге, поступово обмежилися привілеї Палати лордів на користь Палати громад.

Особливістю функціонування британського парламенту є відсутність в державі писаної (кодифікованої) Конституції, тому багато норм парламентського життя, а також взаємини з урядом залишаються урегульованими конституційними угодами та правовими звичаями.

У XIX – XXI ст. парламентська система Великої Британії забезпечила політичну стабільність в суспільстві та ефективне управління, виступаючи водночас полем боротьби різних політичних сил та інтересів. Фактично, діяльність британського парламенту змогла запобігти революціям та політичним переворотам, оскільки загальновідомо, що майже жодній європейській державі цього не вдалося. Британський парламентаризм став взірцем організації влади для багатьох країн у XVIII, XIX, XX та XXI ст. Приклад британського парламенту став елементом наслідування досвіду багатьох інших законодавчих органів у світі [9, с. 4].

Варто зазначити, що головний принцип британського права – принцип парламентського верховенства – в сучасних умовах змінюється

та еволюціонує, що прямо визначає реформацію старих засад державного управління та закріплення більш сучасних тенденцій управління правової держави.

Таким чином, проведені дослідження дає підстави стверджувати, що за довгий період становлення парламентаризму, парламент Великої Британії як конституційно-правовий феномен розвивався, навчаючись на своїх помилках. Завдяки йому Велика Британія представляла найбільш вільну в політичному сенсі країну, потужну економічну державу всього західного світу, центр величезної колоніальної імперії, існування якої також забезпечувало стабільність в країні.

Класичний парламентаризм як принцип верховенства влади за свою довгу історію набув багатьох ознак, головною з яких є демократизм і традиційність. Повага до традицій забезпечує постійність історичного розвитку та притаманну йому державну консервативність. І сьогодні Туманний Альбіон гармонійно поєднує дві тенденції: залишається водночас відірваним від Європи й органічно поєднаним зі світом вцілому. Отже, Велика Британія пройшла довгий шлях парламентаризму, тому її досвід вкрай важливий для України, яка обрала демократичний шлях державотворення.

Список використаних джерел

1. Алексеев, НА., 2003. 'Палата Лордов Британского парламента от суда Короля Эгберта до революции Премьера Т. Блэра (825–2003 гг.)', М.: *Изд-во БЕК*, 432 с.
2. Алхазова, НД., Кройтореску, ЛИ., 1989. 'В Королевстве, где говорят по-английски. Обычаи, традиции, праздники', Кишинев: *Изд-во Штинца*, 224 с.
3. Афанасьева, ОВ., Колесников, ЕВ., Комкова, ГН., Малько, АВ., 2004. 'Конституционное право зарубежных стран', Под ред. А. В. Малько, М.: *Норма*, 320 с.
4. Баликіна, ЛІ., 2012. 'Парламентаризм – система політичної організації держави', *Бюл. Міністерства юстиції України*, №2 (лютий), с.100–106.
5. Барабаш, ЮГ., 2008. 'Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права', Х.: *Право*, 220 с.
6. Ботіка, ТС., 2017. 'Англійський джентльмен як джерело для вивчення історії Великої Британії', *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*, К.: *Вид-во «Гілея»*, Вип.117 (2), с.104–106.
7. Бруслик, ОЮ., 2015. 'Сучасний стан британського парламентаризму', *Державне будівництво та місцеве самоврядування*, Вип.30, с.155–166.
8. Гончар, В., 2017. 'Становлення парламентаризму: досвід Великої Британії для України', *Державне управління та місцеве самоврядування: зб. наук. пр.*, Дніпро, Вип.3 (34), с.12–16.
9. Соколов, ВН., Соколов, АС., 2007. 'Английский лейборизм: вчера и сегодня / Историко-политический анализ', Одесса: *Маяк*, 256 с.
10. Шаповал, ВМ., Борденюк, ВІ., Журавльова, ГС., 2000. 'Парламентаризм і законодавчий процес в Україні', К.: *УАДУ*, 216 с.
11. Яковенко, НЛ., 2011. 'Велика Британія в міжнародних організаціях: навчальний посібник', К.: *Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет»*, 400 с.

References

1. Alekssev, NA., 2003. 'Palata Lordov Britanskogo parlamenta ot suda Korolja Jegberta do revoljucii Prem'era T. Bljera (825–2003 gg.) (House of Lords of the British Parliament from King Egbert's Court to the Revolution of Premier T. Blair (825–2003))', М.: *Izd-vo BEK*, 432 s.

2. Alhazova, ND., Krojtoresku, LI., 1989. 'V Korolevstve, gde govoryat po-anglijski. Obychai, tradicii, prazdniki (In the Kingdom, where they speak English. Customs, traditions, holidays)', Kishinev: *Izd-vo Shtinca*, 224 s.
3. Afanas'eva, OV., Kolesnikov, EV., Komkova, GN., Mal'ko, AV., 2004. 'Konstitucionnoe pravo zarubezhnyh stran (Constitutional law of foreign countries)', Pod red. A. V. Mal'ko, M.: *Norma*, 320 s.
4. Balykina, LI., 2012. 'Parlamentaryzm – systema politychnoi organizacii' derzhavy (Parliamentarism is the system of political organization of the state)', *Bjul. Ministerstva justycii' Ukrainy*, №2 (ljutyj), s.100–106.
5. Barabash, JuG., 2008. 'Derzhavno-pravovi konflikty v teorii' ta praktyci konstyucijnogo prava (State-legal conflicts in the theory and practice of constitutional law)', H.: *Pravo*, 220 s.
6. Botika, TS., 2017. 'Anglijs'kyj dzhentl'men jak dzherelo dlja vvychnnja istorii' Velykoi' Brytanii' (English gentleman as a source for studying the history of the UK)', *Gileja: naukovyj visnyk. Zbirnyk naukovyh prac'*, K.: *Izd-vo «Gileja»*, Vyp.117 (2), s.104–106.
7. Bruslyk, OJu., 2015. 'Suchasnyj stan brytans'kogo parlamentaryzmu (The current state of British parliamentarism)', *Derzhavne budivnyctvo ta misceve samovrjaduvannja*, Vyp.30, s.155–166.
8. Gonchar, V., 2017. 'Stanovlennja parlamentaryzmu: dosvid Velykobrytanii' dlja Ukrainy (Becoming parliamentarism: UK experience for Ukraine)', *Derzhavne upravlinnja ta misceve samovrjaduvannja: zb. nauk. pr.*, Dnipro, Vyp.3 (34), s.12–16.
9. Sokolov, VN., Sokolov, AS., 2007. 'Anglijskij lejborizm: vchera i segodnja / Istoriko-politicheskij analiz (English Labor: Yesterday and Today / Historical – Political Analysis)', Odessa: *Majak*, 256 s.
10. Shapoval, VM., Bordenjuk, VI., Zhuravl'ova, GS., 2000. 'Parlamentaryzm i zakonodavchij proces v Ukraini' (Parliamentarism and the legislative process in Ukraine)', K.: *UADU*, 216 s.
11. Jakovenko, NL., 2011. 'Velyka Brytanija v mizhnarodnyh organizacijah: navchal'nyj posibnyk (Great Britain in international organizations: tutorial)', K.: *Izdavnycho-poligrafichnyj centr «Kyi'vs'kyj universytet»*, 400 s.

* * *